

Stadslandbouw

Inspiratie door variatie

stelsysteem

innovatie

multifunctioneel

WAGENINGEN **UR**
For quality of life

Stadslandbouw voorbeelden

Inspiratie door variatie

Esther Veen
Monique Mul

© 2010 Wageningen, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO)

Alle intellectuele eigendomsrechten en auteursrechten op de inhoud van dit document behoren uitsluitend toe aan de Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO). Elke openbaarmaking, reproductie, verspreiding en/of ongeoorloofd gebruik van de informatie beschreven in dit document is niet toegestaan zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO.

Voor nadere informatie gelieve contact op te nemen met: DLO in het bijzonder onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Business unit Akkerbouw, Groene ruimte en Vollegrondsgroenten

DLO is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

PPO Publicatienr. 394

Projectnummer: 3250060410

Dit project hoort bij het BO-onderzoeksprogramma "Systeeminnovatie Multifunctionele Bedrijfssystemen" (BO-12.08-001-001) dat wordt gefinancierd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, onderdeel van Wageningen UR Business Unit Akkerbouw, Groene ruimte en Vollegrondsgroenten

Adres : Postbus 430, 8200 AK Lelystad
: Edelhertweg 1, 8219 PH Lelystad
Tel. : +31 320 291 111
Fax : +31 320 230 479
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Wageningen UR Livestock research (Animal sciences Group)

Adres : Postbus 65, 8200 AB Lelystad
: Edelhertweg 15, 8219 PH Lelystad
Tel. : +31 320 238 238
Fax : +31 320 238 050
E-mail : info.livestockresearch@wur.nl
Internet : www.asg.wur.nl

Inhoudsopgave

pagina

1	INLEIDING	5
2	METHODEN.....	7
2.1	Overzicht stadslandbouwprojecten	7
2.2	Stadslandbouwinitiatieven per beleidsthema.....	7
3	OVERZICHT INITIATIEVEN.....	9
3.1	Stadsboerderij Almere.....	9
3.2	Transition towns	10
3.3	Schaapskudde.....	11
3.4	De Buytenhof.....	12
3.5	Groene Daken	13
3.6	Creatief Beheer	14
3.7	Guerrilla Gardening	15
3.8	De (h) eerlijke Eetbare Stad	16
3.9	Stichting Stadsboerderij de Wiershoeck.....	17
4	STADSLANDBOUWINITIATIEVEN PER BELEIDSTHEMA.....	19
5	CONCLUSIES	21
5.1	Variatie	21
5.2	Beleidsthema's	24
5.3	Tot slot.....	25

1 Inleiding

Een aantal steden in Nederland pioniert met het leggen van een groene loper tussen stad en platteland, met het idee dat het verbinden van stad en ommeland kan bijdragen aan een gezonde en leefbare stad. Iedere stad heeft hier haar eigen redenen voor, variërend van het bevorderen van een aantrekkelijke woonomgeving, duurzaamheid, sociale cohesie of gezondheid. De landbouw speelt een belangrijke rol in het verbinden van stad en ommeland. Landbouw beheert immers het ommeland maar is tegelijkertijd de lokale voedselproducent. Een term die daarom veel gehoord wordt in de discussie over de groene loper en het verbinden van stad en ommeland is stadslandbouw.

De stedelijke pioniers hebben vele vragen en lopen tegen belemmeringen aan, die vaak van dezelfde aard zijn. Daarom heeft Wageningen UR op verzoek van het ministerie van LNV deze pioniers samen gebracht in een steden netwerk. Op 6 juli 2010 vormden ruim twintig beleidsmakers vanuit verschillende steden in Nederland een eerste bijeenkomst van het steden netwerk – stadslandbouw. Ambitie van dit netwerk is om te bouwen aan een agenda stadslandbouw vanuit een stedelijk perspectief. Deze agenda moet de vragen, de belemmeringen maar ook de potenties van een natuurlijke verbinding tussen stad en ommelanden bundelen.

Omdat stadslandbouw niet voor iedereen hetzelfde betekent - maar het voor een netwerk wel belangrijk is een gemeenschappelijk vertrekpunt te hebben - was één van de doelen van deze eerste bijeenkomst het bepalen van een gezamenlijke visie op wat stadslandbouw inhoudt. Als hulpmiddel voor het verkrijgen van een gezamenlijke visie op stadslandbouw is de breedte van het concept uiteengezet, door uiteenlopende voorbeelden van stadslandbouw te presenteren. Aan de hand van deze gepresenteerde breedte is bediscussieerd wat een ieder onder stadslandbouw verstaat en geprobeerd tot een gemeenschappelijke definitie te komen. In dit document is deze presentatie op papier gezet.

Het doel dat de onderzoekers voor ogen hadden bij het samenstellen van de presentatie was om stadslandbouw in haar volle breedte te presenteren. Hiervoor zijn zo verschillend mogelijke voorbeelden gebruikt uit vier steden in Nederland. De methoden zijn verder uiteengezet in hoofdstuk 2. Een tweede vraagstelling was aan welke beleidsdoelen de verschillende stadslandbouwprojecten een bijdrage kunnen leveren. Achtergrond van deze vraag is dat het niet voor alle planners, stedenbouwkundigen en beleidsmakers duidelijk is wat stadslandbouw kan bijdragen aan hun beleidsterrein en op welke manier stadslandbouw kan worden ingezet.

Het rapport is als volgt opgebouwd: in het volgende hoofdstuk komen de gehanteerde methoden aan de orde. In hoofdstuk 3 komen negen voorbeelden van stadslandbouw aan bod, die ook in de presentatie op 6 juli zijn gepresenteerd. Hoofdstuk 4 gaat in op de beleidsthema's en in het laatste hoofdstuk worden de conclusies uiteengezet. In de bijlagen is een overzicht gegeven van alle door ons gevonden stadslandbouwprojecten in de vier case steden (Almere, Groningen, Rotterdam en Tilburg), inclusief de beoordeling van het project aan de verschillende beleidsthema's.

2 Methoden

2.1 Overzicht stadslandbouwprojecten

De voorbeelden in dit document zijn verkregen uit een inventarisatie van stadslandbouwprojecten in de steden Almere, Groningen, Rotterdam en Tilburg. Voor deze inventarisatie is gebruik gemaakt van internet, medewerkers van de gemeente of direct betrokkenen bij de stadslandbouwprojecten. De inventarisatie heeft 54 voorbeelden van stadslandbouw opgeleverd. Een aantal van deze projecten wordt in dit document beschreven. Dit zijn sprekende voorbeelden, die de variatie van de stadslandbouwprojecten laten zien. De voorbeelden komen in het volgende hoofdstuk aan de orde. Het totaaloverzicht van de 54 projecten vindt u in bijlage 1.

Bij het samenstellen van de lijst is de term ‘stadslandbouwinitiatieven’ zo open mogelijk door de onderzoekers geïnterpreteerd om vooraf geen keuzes te hoeven maken met betrekking tot wat stadslandbouw precies inhoudt. Toch moeten er bij het zoeken altijd keuzes worden gemaakt; bijvoorbeeld welke zoektermen worden gebruikt. Dit beïnvloedt de uiteindelijke lijst van initiatieven. De lijst van 54 stadslandbouwinitiatieven is dus het resultaat van een inventarisatie, en geen compleet overzicht van alle bestaande stadslandbouwinitiatieven in de vier steden. (Tegelijkertijd zijn er ook initiatieven opgenomen die wellicht niet voor iedereen onder de definitie van stadslandbouw zullen vallen.) De onderzoekers hebben bijvoorbeeld voornamelijk gezocht op initiatieven *in* de steden - en minder op initiatieven aan de rand of om de stad. Dat wil niet zeggen dat er geen initiatieven zijn opgenomen die zich buiten de stad bevinden; tijdens de zoektocht kwamen zulke initiatieven wel naar boven. Die zijn dan in de lijst opgenomen – doel was immers om variatie te kunnen laten zien – maar hier is niet specifiek op gezocht. Hetzelfde geldt voor initiatieven die zich specifiek richten op het groener maken van de stad; er is een aantal van deze initiatieven opgenomen, maar hier is niet uitgebreid naar gezocht. De lijst van initiatieven in Rotterdam is langer dan de lijsten van initiatieven in de andere steden. Dit heeft er mee te maken dat er uitgebreider is gezocht naar initiatieven in deze stad. Het overzicht zal hier dus completer zijn. Sommige meer algemene initiatieven (zoals volkstuinen) worden slechts bij één stad genoemd, hoewel meerdere steden deze hebben. Reden is dat de variatie al duidelijk wordt door deze slechts één maal te noemen. Het doel dat de onderzoekers voor ogen hielden was om de variatie in de initiatieven te kunnen laten zien, en niet om compleet te zijn.

2.2 Stadslandbouwinitiatieven per beleidsthema

De geïnventariseerde stadslandbouwinitiatieven zijn toebedeeld aan beleidsthema's, met als doel vast te stellen bij welke thema's de initiatieven aansluiten en aan welke zij dus een bijdrage kunnen leveren.

Hiervoor zijn allereerst zes beleidsthema's vastgesteld. Om tot deze thema's te komen is gekeken naar de beleidsthema's van de vier steden (hiervoor zijn hun websites geraadpleegd) en de Almere Principles. Ook is gekeken welke thema's zijn gehanteerd bij de Stemwijzer (gemeentelijke verkiezingen maart 2010). Alle gevonden beleidsthema's zijn samengevoegd tot een lange lijst van thema's en trefwoorden. Deze lijst is vervolgens ingedikt en ingekort tot de volgende:

- Sociale samenleving
 - o Integratie en zorg
- Leren en werken
 - o Werkgelegenheid en onderwijs
- Recreatie en vrije tijd
 - o Sport, activiteiten en toerisme

- Leefomgeving
 - o Groen, water en biodiversiteit
- Voeding en gezondheid
 - o Voedsel en beweging
- Duurzaamheid
 - o Milieu, energie, kringlopen, footprint

Vervolgens zijn de gevonden initiatieven naast deze beleidsthema's gelegd; er is bepaald of en in hoeverre de stadslandbouwinitiatieven aan ieder van de zes thema's een bijdrage leveren. In sommige gevallen is hiervoor met een betrokkene gesproken, in andere gevallen hebben de onderzoekers hiervoor zelf een inschatting gemaakt, bijvoorbeeld op basis van de website van het initiatief. Ieder initiatief werd beoordeeld op de thema's waaraan het duidelijkst een bijdrage werd geleverd. Elk initiatief kreeg per thema één of twee kruisjes toegewezen; één kruisje als het project een bijdrage levert aan het thema, twee kruisjes als het project een forse bijdrage levert aan het thema. Alle kruisjes zijn vervolgens opgeteld (zie bijlage 2). De resultaten van deze inventarisering zijn gebruikt om te onderzoeken hoe groot de bijdrage is die de stadslandbouwinitiatieven aan de verschillende beleidsthema's leveren. Dit wordt verder besproken in hoofdstuk 4.

3 Overzicht initiatieven

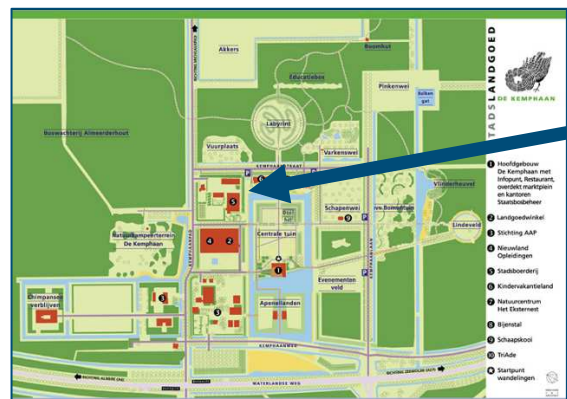
Hierna volgt een overzicht van negen aansprekende initiatieven die samen een beeld geven van de variatie in stadslandbouw.

3.1 Stadsboerderij Almere

<http://www.stadsboerderijalmere.nl/>

- Biologisch bedrijf met vleeskoeien, akkerbouw en groenteteelt
- Percelen verspreid in en om de stad
- Vrij toegankelijk, publieksactiviteiten
- Educatie aan leerlingen van basisscholen en middelbare scholen
- Erf van de boerderij op stadslandgoed de Kempphaan

Afbeeldingen 1 en 2: De stadsboerderij op Google maps en op stadslandgoed de Kempphaan

Afbeeldingen 3 en 4: De ingang van de stadsboerderij en kinderen voeren de koeien

3.2 Transition towns

<http://transitiontowns.nl/>

- Wereldwijde beweging
- Lokale gemeenschappen die zelf aan de slag gaan om hun manier van wonen, werken en leven minder olieafhankelijk en meer duurzaam te maken
- Piekolie en klimaatverandering zijn de belangrijkste drijfveren om in actie te komen
- Gebaseerd op de kracht van de lokale gemeenschap
- De eetbare tuin is essentieel: permacultuur, geveltuinen, verticaal tuinieren
- Groningen, Rotterdam, Tilburg
- Almere: startende groep

Afbeelding 5: Transition Towns in Nederland en omstreken (maart 2010)

Afbeeldingen 6 t/m 8: Logo's van Transition Town en een foto van de website van Transition Town Leeuwarden

3.3 Schaapskudde

<http://www.112groningen.nl/artikel.php?artikel=1133>

- In meerdere steden, deze foto's uit Groningen
- Schaapskudde (360 schapen) beheert het groen in de stad
- Natuurvriendelijk beheer van bermen en groengebieden

Afbeeldingen 9 t/m 16: De schaapskudde loopt door de stad Groningen

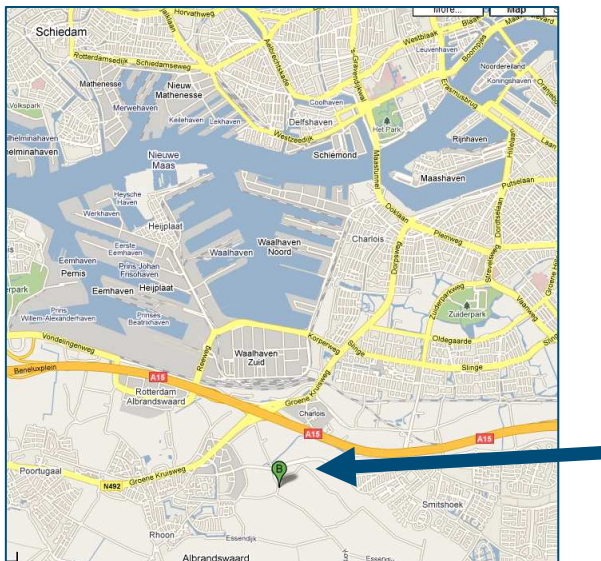

3.4 De Buytenhof

<http://www.debuytenhof.nl/>

- 'Proef, ruik en ervaar het boerenleven'
- Hoog en laagstam fruit, notenbomen, schapen, zoogkoeien (Blonde d'Aquitaine), varkens
- Zorgboerderij, boerderijwinkel, theeschenkerij, moestuin, kruidentuin, zelfpluktuin
- Gericht op de stedeling; diensten en producten om de stedeling naar het bedrijf te trekken
- In de periferie van Rotterdam

Afbeelding 17: De Buytenhof op Google maps

Afbeeldingen 18 t/m 20: Enkele foto's van de website van de Buytenhof

3.5 Groene Daken

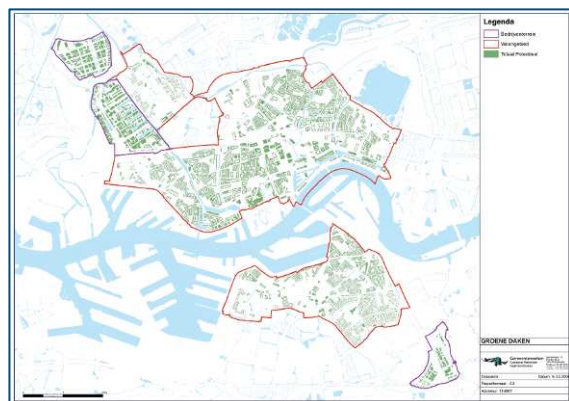
<http://www.waterplan.rotterdam.nl/smartsite2169469.dws?MainMenu=0>

- Gemeente stimuleert groene daken met subsidies, zowel in Rotterdam als in Groningen
- Mooi, duurzaam, energiebesparend, geluidsdempend, opvang extreme buien
- Niet altijd productie

Afbeelding 21: De folder van Rotterdam

Afbeelding 22: Het potentiële groene dakoppervlak in Rotterdam

Afbeeldingen 23 en 24: Voorbeelden van groene daken

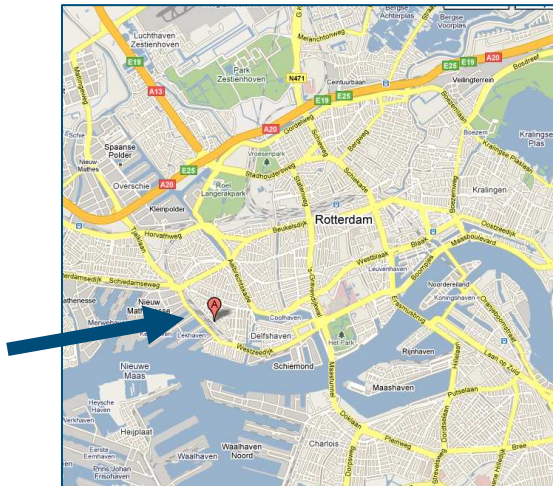

3.6 Creatief Beheer

<http://www.creatiefbeheer.nl/>

- Opgezet door twee kunstenaars (Creatief Beheer)
- Vier grote projecten lopen in Rotterdam
- Open ruimte als een podium
- Proefpark de Punt werd in 2005 uitgeroepen tot Meest Kindvriendelijke Project van Nederland

Afbeelding 25: Creatief Beheer (Proefpark de Punt) op Google maps

Afbeelding 26 Een screenshot van Google street view, van Proefpark de Punt

Afbeelding 27: Kinderen aan het werk in Proefpark de Punt

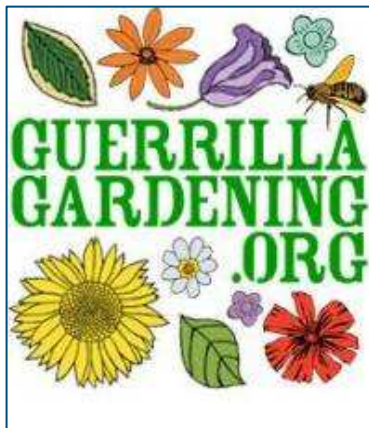

3.7 Guerrilla Gardening

<http://www.guerrillagardening.org/>

- Het planten van planten en bloemen op openbare / braakliggende stukken grond
- Wereldwijde beweging
- 'Pimp your pavement'

Afbeeldingen 28 t/m 33: Foto's van de Guerrilla Gardening website

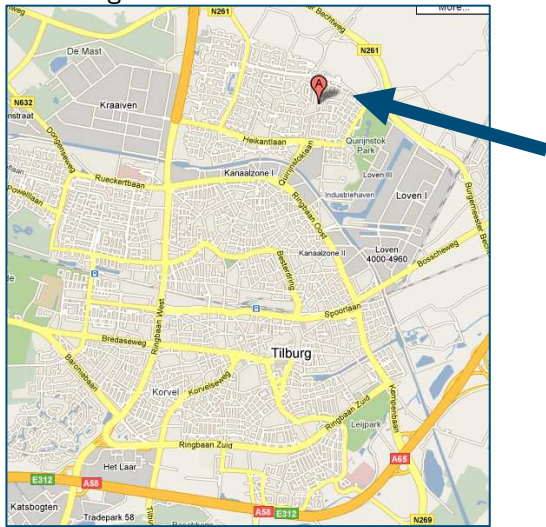

3.8 De (h) eerlijke Eetbare Stad

http://www.duurzaamtilburg.nl/De_h_eerlijke_Eetbare_Stad,138

- Onderdeel van Duurzaam Tilburg
- Er zijn zes projecten, soms gelinkt aan een volkstuin
- Kinderen kweken groenten in de stad
- Vb. kindertuinen basisschool de Sleutel in volkstuin de Vlashof
- 51 tuintjes (2X2,5 meter)
- School sluit aan met lesprogramma
- Als dank voor financiële bijdrage schenkt volkstuin groenten aan voedselbank

Afbeelding 34: Kindertuin van basisschool de Sleutel op Google maps

Afbeeldingen 35 t/m 38: Foto's van de kinderen in de tuin

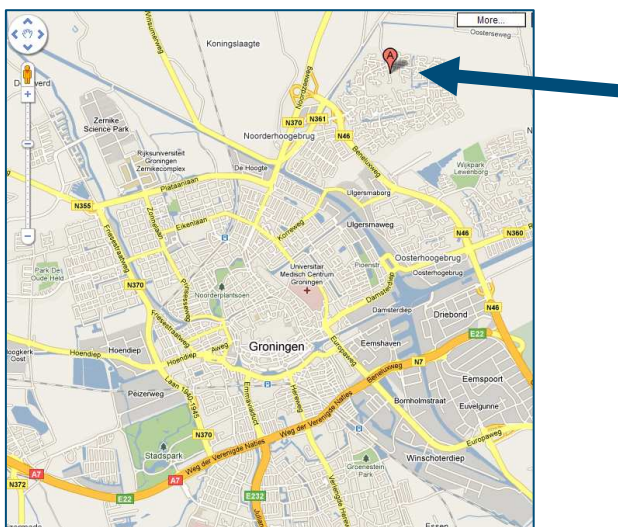

3.9 Stichting Stadsboerderij de Wiershoeck

<http://www.wiershoeck.nl/>

- Een vrijwilligersboerderij, zinvolle tijdsbesteding door werkaanbod op de boerderij
- Snijbloemen-, groenten- en siertuinen
- 50 medewerkers per jaar, vaste groep 15 vrijwilligers, dagelijks 10 tot 20
- Onderdeel van Meedoen van gemeente Groningen
- Op het erf atelier, werkplaats en andere bedrijven
- In de wijk Beijum

Afbeelding 39: De stadsboerderij op Google maps

Afbeeldingen 40 en 41: Een foto en een Google street view screenshot van de boerderij

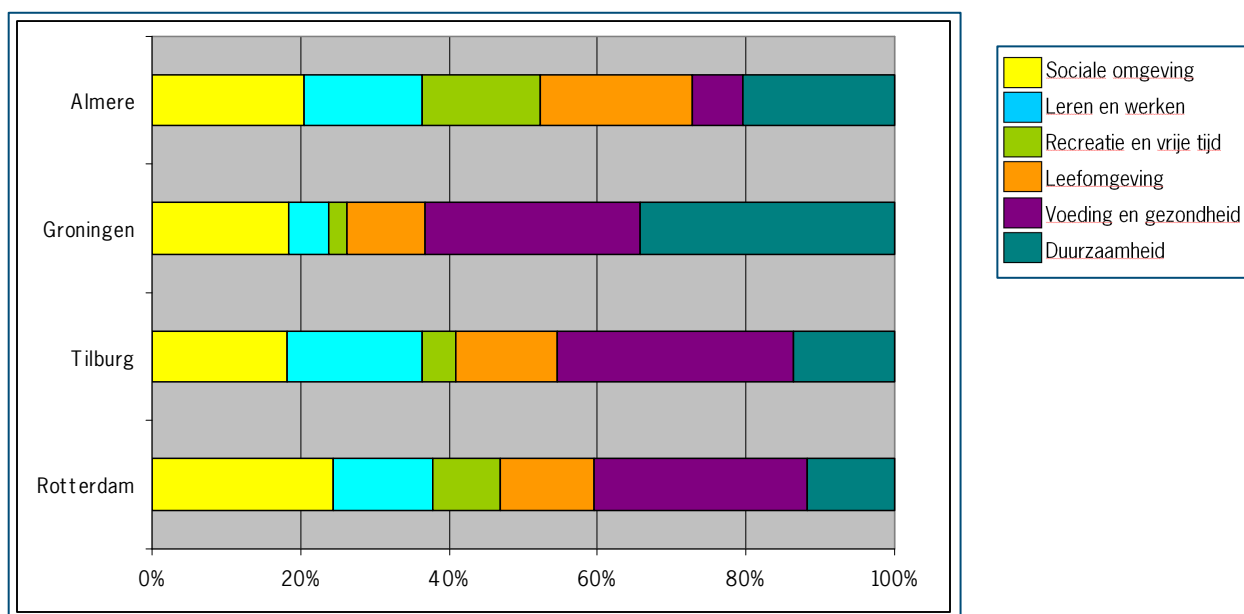
Afbeelding 42: De folder Meedoen!

4 Stadslandbouwinitiatieven per beleidsthema

Van de 54 initiatieven is bepaald aan welke beleidsthema's zij een bijdrage leveren (zie ook methoden). In figuren 1 en 2 is dit grafisch weergegeven per stad, respectievelijk in totaliteit.

Graag wijzen we er op dat dit geen uitputtende analyse is, maar een weergave van een trend. Immers, niet alle bestaande initiatieven zullen in ons schema opgenomen zijn. De resultaten zoals te zien in figuur 1 zijn dus afhankelijk van eerder gemaakte keuzes bij het zoeken naar de initiatieven (zie 2.1). Bovendien is ook de toewijzing van de beleidsthema's aan de initiatieven een – hoewel geïnformeerde - inschatting (zie 2.2). Desalniettemin laten de figuren zien dat de stadslandbouwprojecten bij een aantal thema's beter aansluiten dan bij anderen.

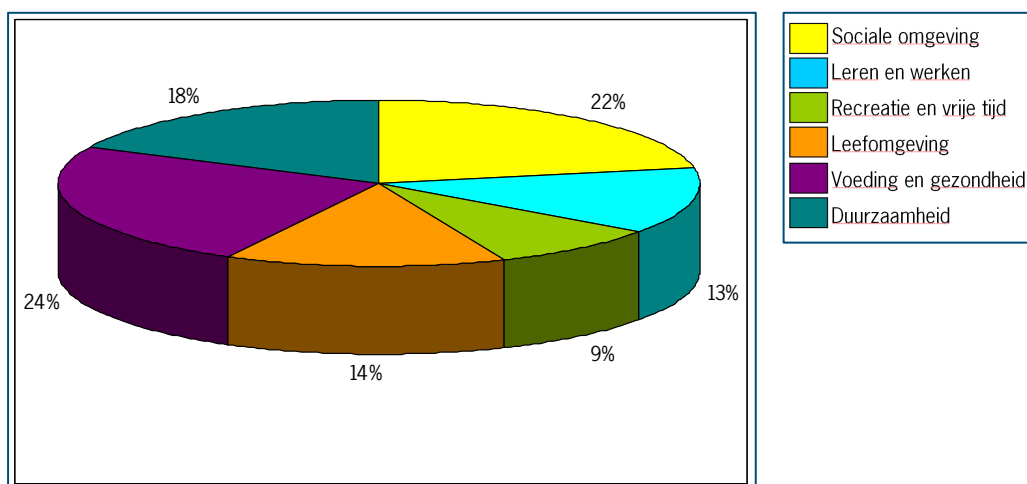

Figuur 1: De beleidsthema's waaraan de stadslandbouw initiatieven een bijdrage leveren, uitgesplitst per stad en in percentages uitgedrukt

Uit figuur 1 blijkt dat er tussen de steden een verschil is met betrekking tot de bijdragen van de stadslandbouwinitiatieven aan de beleidsthema's. Groningen lijkt bijvoorbeeld voornamelijk initiatieven te hebben die aansluiten bij de thema's 'Duurzaamheid' en 'Voeding en gezondheid', terwijl de initiatieven in Almere meer evenredig over de thema's verdeeld zijn, met uitzondering van het thema 'Voeding en gezondheid'. In Tilburg leggen veel initiatieven juist de nadruk op dat thema. De initiatieven in Rotterdam, tenslotte, passen vooral bij de thema's 'Sociale omgeving' en 'Voeding en gezondheid'. Deze verschillen tussen de steden zijn niet verwonderlijk. Iedere stad heeft zijn eigen focus en zet op andere thema's in. Uit de website van de gemeente Groningen blijkt bijvoorbeeld een grote aandacht voor duurzaamheid als thema (zie bijvoorbeeld duurzaamstestad.groningen.nl), en voedsel uit de omliggende provincie speelt ook een grote rol. Ook Tilburg is als stad veel met voedsel bezig. Dit is terug te zien in de thema's waarop per stad de meeste nadruk ligt.

Wanneer we alle initiatieven optellen (zie figuur 2), lijkt het dat de vier steden samen vooral de nadruk leggen op de beleidsthema's 'Sociale omgeving' en 'Voeding en gezondheid'. Het feit dat voedsel er als belangrijk thema uitkomt is niet verwonderlijk, omdat voedsel en (stads)landbouw onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Daarnaast is voeding een belangrijk maatschappelijk thema (in het licht van overgewicht en een algehele nadruk op gezondheid). Ook de sociale omgeving is een belangrijk sociaal en politiek thema, denk bijvoorbeeld aan het integratievraagstuk.

Het kleinste aantal initiatieven legt zich toe op het beleidsthema 'Recreatie en vrije tijd'. Hier moeten we er wel weer op wijzen dat dit het resultaat kan zijn van onze zoektocht. Er is niet specifiek naar recreatie initiatieven gezocht en voor sommige initiatieven is dit wellicht niet één van de belangrijkste doelen maar een bijkomstigheid. Bovendien wordt recreatie vaak aan 'groen' gekoppeld (in plaats van aan voedselproductie), waar wij ook niet specifiek naar gekeken hebben. Tenslotte, recreatie in de vorm van stadslandbouw kan worden gezien als concurrentie voor bestaande recreatie, waardoor er minder aandacht aan wordt gegeven. Recreatiemogelijkheden vormen wellicht een minder groot probleem dan de andere beleidsthema's.

Figuur 2: De beleidsthema's waaraan de initiatieven een bijdrage leveren, uitgedrukt als totaal van de vier steden

5 Conclusies

5.1 Variatie

Eén van de doelstellingen van dit rapport (en de achterliggende presentatie) was een overzicht te geven van de breedte en diversiteit van stadslandbouw en aan de hand van dat overzicht te discussiëren over het begrip stadslandbouw. Om een indruk te geven van de variatie in initiatieven zijn negen aansprekende initiatieven uit Almere, Groningen, Rotterdam en Tilburg gepresenteerd. Wanneer we de verschillende initiatieven analyseren valt een aantal punten op. Deze punten maken het mogelijk stadslandbouw als concept te bespreken en dienden tijdens het stedennetwerk als uitgangspunt voor de visievorming op stadslandbouw. De variëteit en verscheidenheid van stadslandbouw uit zich in;

- Voedsel of groen
- De locatie waar wordt geproduceerd
- De initiatiefnemer
- Een eventuele sociale insteek.

We bespreken nu eerst deze vier punten.

5.1.1 Voedsel of groen

Landbouw gaat doorgaans over het produceren van voedsel. Uit de verschillende voorbeelden blijkt dat stadslandbouw soms echter breder wordt geïnterpreteerd; sommige initiatieven richten zich inderdaad vooral op voedselproductie, terwijl andere initiatieven gericht zijn op groenbeheer of het 'vergroenen' van de stad (overigens richt de 'rurale' landbouw zich ook steeds meer op het in stand houden van het landschap). Ter illustratie: de stadsboerderij Almere richt zich duidelijk op het produceren van voedsel voor de stad en ook de kindertuinen in Tilburg hebben voedsel als focus van het initiatief. Aan de andere kant, de schaapskudde in Groningen beheert juist het groen in de stad en de Rotterdamse groene daken hebben onder andere watermanagement als doel (hoewel veel groene daken in Amerika wel degelijk voedselproductie als insteek hebben). In weer andere gevallen - Transition Towns, Guerilla Gardening - is voedsel wel een onderdeel van het initiatief, maar ligt de focus daar niet op.

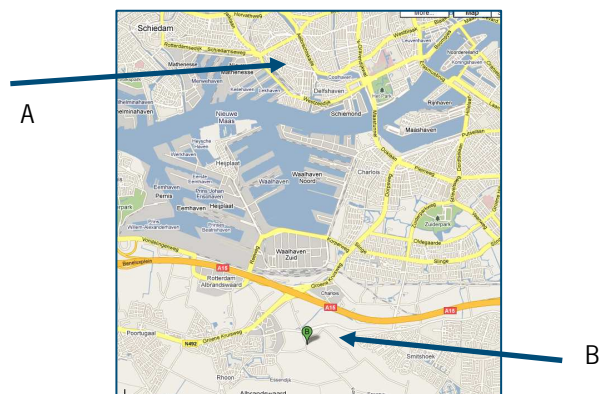

Illustratie 1: Voedsel versus groenbeheer

5.1.2 Locatie

Ook wat betreft de locatie van de initiatieven is er grote variatie. Sommige initiatieven bevinden zich middenin de stad. Tegelijkertijd zijn er ook initiatieven aan de rand van de stad te vinden. Tenslotte zijn er ook initiatieven buiten de stad, die ook verbinding zoeken met stedelijke bewoners. Wat hier nog onder de noemer 'stadslandbouw' valt is niet meteen duidelijk. Hoe belangrijk is de locatie van het initiatief – om stadslandbouw te mogen heten - of gaat het ook om de focus van het initiatief, of het op de stedeling is gericht?

Ter illustratie; Creatief Beheer is een initiatief dat zich middenin het stedelijke gebied bevindt. Aan de andere kant staat de Buytenhof, dat officieel gevestigd is in Rhoon, maar de stedeling wel als doelgroep heeft. Dan zijn er ook initiatieven zoals Transition Towns en Guerilla Gardening, waarvoor de locatie minder belangrijk is. (Bij Transition Towns gaat het om de lokale bevolking, en is de plaats aan sich van ondergeschikt belang. Bij Transition Towns gaat het om het benutten en verfraaien van ruimte, dat hoeft ook niet altijd de stad te zijn).

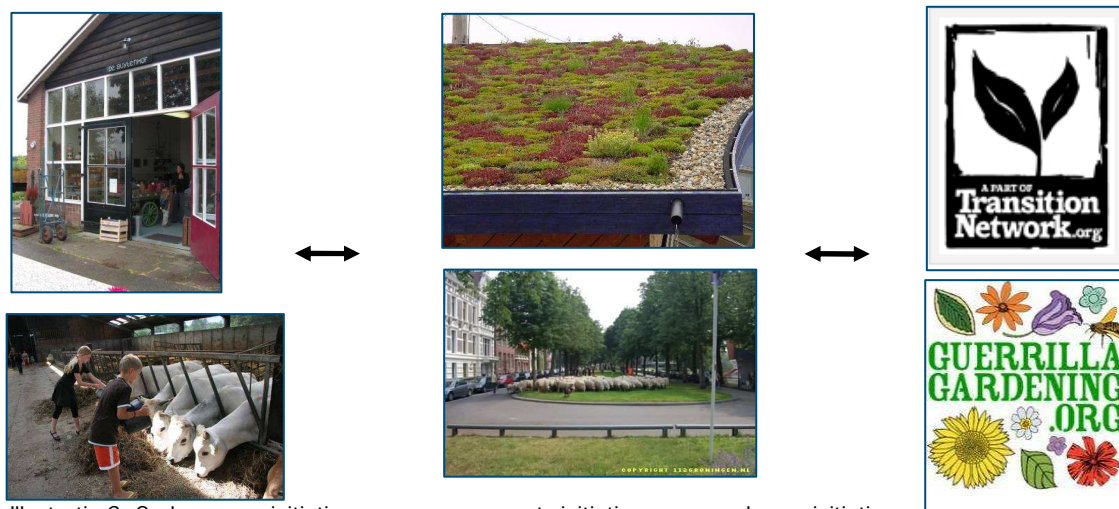

Illustratie 2: In de stad of om de stad Rotterdam (A= Creatief Beheer; B= de Buytenhof)

5.1.3 Initiatiefnemer

De verschillende initiatieven hebben ook verschillende initiatiefnemers. Zo zijn sommige initiatieven genomen door ondernemers, terwijl anderen zijn opgestart door groepen burgers of de gemeente zelf.

Ter illustratie; de Stadsboerderij Almere en de Buytenhof zijn door ondernemers gestart en worden als bedrijf gerund. De schaapskuddes en de groene daken zijn initiatieven van de gemeente. Transition Towns en Guerilla Gardening zijn burgerinitiatieven.

Illustratie 3: Ondernemersinitiatieven versus gemeente-initiatieven versus burgerinitiatieven

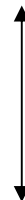
5.1.4 Sociale insteek

Veel stadslandbouwinitiatieven streven – naast het doel van voedselproductie of groenbeheer - een sociaal doel na. Er zijn bijvoorbeeld initiatieven die als doel hebben mensen elkaar te laten ontmoeten en er zijn initiatieven die educatie over voedsel en natuur bieden voor (volwassenen of) kinderen. Daarnaast zijn er initiatieven die zich richten op de combinatie van zorg en werk.

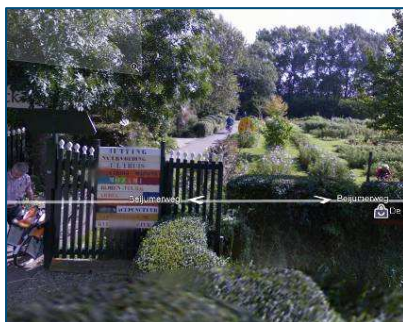
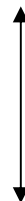
Ter illustratie: Creatief Beheer heeft als doel kinderen buiten te laten spelen en werken, mensen elkaar in de tuin te laten ontmoeten en mensen tegelijkertijd iets te leren over groen en voedsel. Deze sociale doelen zijn zelfs belangrijker dan de productiedoelen. De stadsboerderij Almere en het project (h)eerlijke eetbare stad hebben programma's om kinderen educatie te bieden. De Buytenhof en stadsboerderij de Wiershoeck bieden zorg aan voor mensen met psychische problemen of voor wie een 'gewone' baan nog een stap te ver is. In het geval van de Wiershoeck is dit zelfs de belangrijkste reden van bestaan van de boerderij.

Ontmoeten

Educatie

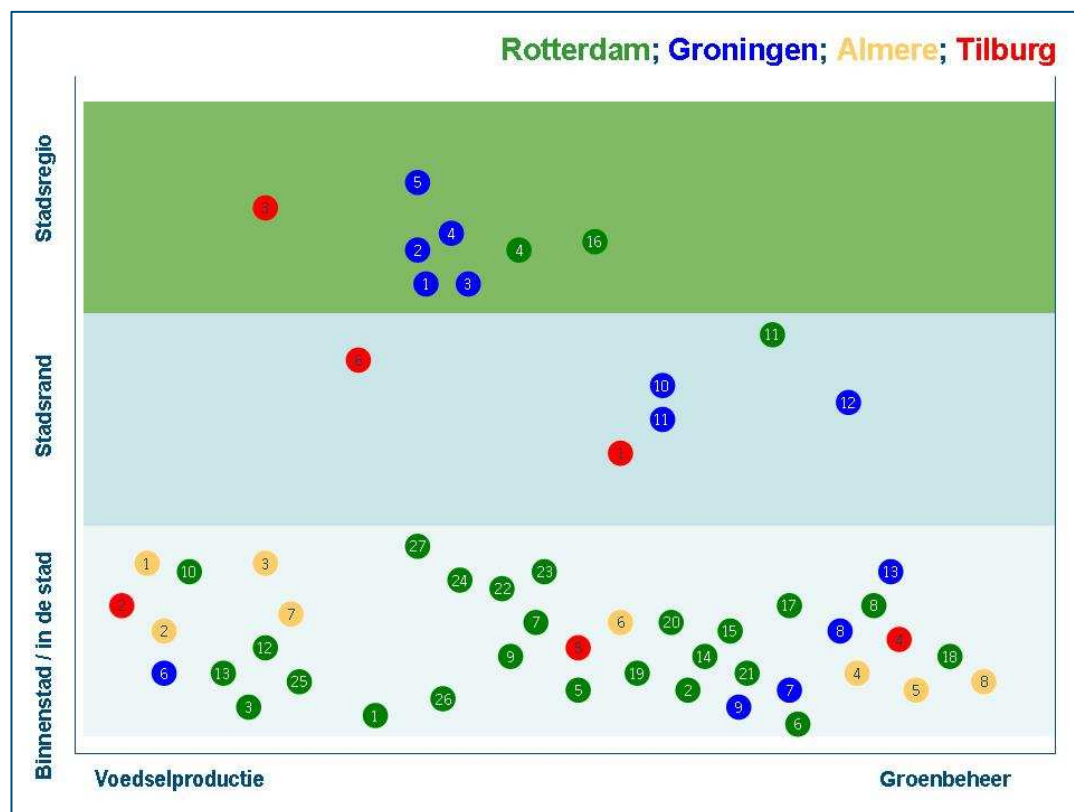
Zorg / gezondheid

Illustratie 4: Verschillende sociale doelen

5.1.5 Conclusie

Bovenstaande maakt duidelijk dat de initiatieven op velerlei punten van elkaar verschillen. Voor twee van de punten – locatie van het initiatief en voedsel of groen - hebben we de verscheidenheid in een assenstelsel weergegeven. Zie figuur 3. In dit figuur is op de x-as voedselproductie tegen groenbeheer afgezet en geeft de y-as de plaats van het initiatief weer: in de stad, aan de rand van de stad of in de stadsregio.

De plaatsing van de initiatieven in het assenstelsel is gedaan naar eigen inzicht van de onderzoekers, gebaseerd op de beschikbare kennis van het initiatief (van websites, door met betrokkenen te praten). Het is mogelijk dat een ander deze inschatting anders zou maken. Het is echter niet ons doel elk initiatief op de volledig juiste plek te zetten, maar om te laten zien dat er een grote variatie is tussen de initiatieven.

Figuur 3: Assenstelsel initiatieven vier steden; aandeel voedselproductie (groenbeheer versus voedselproductie), en afstand tot binnenstad (binnenstad versus stadsregio). De cijfers in de cirkels corresponderen met de nummering van de initiatieven in bijlage 1. De kleuren van de cirkels geven aan in welke stad het initiatief thuishoort.

Het assenstelsel maakt duidelijk dat de meeste initiatieven zich in de stad bevinden. Ook dit kan worden toegeschreven op de zoekcriteria; er is gezocht naar initiatieven die zich in de stad bevinden en niet specifiek naar initiatieven buiten de stad (hoewel die wel zijn opgenomen wanneer we die tegenkwamen). De figuur maakt wel duidelijk dat initiatieven binnen de stadsgrenzen talrijk zijn. Daarbij varieert de mate van groenbeheer / voedselproductie sterk. In de gevonden stadslandbouwinitiatieven lijken voedsel en groen dus even sterk aanwezig.

5.2 Beleidsthema's

De toewijzing van initiatieven aan beleidsthema's laat zien dat stadslandbouwinitiatieven een bijdrage kunnen leveren aan stedelijke doelen, op meerdere terreinen. Daarbij lijkt het alsof sommige beleidsthema's meer aandacht krijgen dan andere. Wel moet worden opgemerkt dat lang niet alle initiatieven gestart zijn vanuit de gemeente. Dat betekent dat de beleidsdoelen die het meeste aandacht krijgen niet per sé die thema's zijn die door de gemeenten de meeste prioriteit krijgen. Bij welke thema's de meeste initiatieven aansluiten verschilt per stad.

5.3 Tot slot

Tijdens de bijeenkomst op 6 juli is de deelnemers aan het stedennetwerk ook gevraagd na te denken over wat voor hen stadslandbouw inhoudt. Er is gediscussieerd door de deelnemers stelling te laten nemen tussen twee uitersten (bijvoorbeeld voedselproductie versus groenbeheer) om zo tot een gezamenlijke definitie te komen. De deelnemers aan het stedennetwerk leggen het zwaartepunt van stadslandbouw bij voedselproductie, eventueel gecombineerd met zorg en gezondheid, aan de rand van de stad, en met de ondernemer als initiatiefnemer.

Bijlage 1 Stadslandbouwiniciatieven

Almere

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
1. Stadsboerderij Almere	De Stadsboerderij is een biologisch bedrijf met koeien, akkerbouw en groenteteelt. De weide en de akkers liggen verspreid in en rond Almere. De boer beheert op milieuvriendelijke wijze de groene ruimte van Almere; Almere levert akkergronden. Het erf van de boerderij ligt op stadslandgoed de Kemphaan. Daar zijn bezoekers welkom om een kijkje te nemen in de stal, een praatje te maken, of producten te kopen (boerenmarkt en winkel). Er zijn lessen voor schoolklassen, in samenwerking met natuur- en milieucentrum het Eksternest, excursies en andere publieksactiviteiten.	Ondernemer	Een bedrijf, akkers verspreid in en om de stad, erf op stadslandgoed de Kemphaan		Lopend	In de stad
2. Agromere / Oosterwold	Een ontwerp voor een nieuwe wijk in Almere, waarin stadslandbouw een plaats krijgt d.m.v. vier stadsboerderijen. Wonen en landbouw zijn dus gemengd in het ontwerp, en de boerderijen vervullen verschillende functies zoals educatie en zorg.	WUR-PPO, i.s.m. gemeente	Op wijkniveau	Nog in ontwerpfase, wijk bestaat nog niet in de praktijk	Het ontwerp is opgenomen in de concept structuurvisie welke is ondertekend door de ministers. De wijk bestaat nog niet.	In de stad
3. Stichting Vrienden Stadslandbouw Almere	De stichting draagt bij aan de toekomst van stadslandbouw in Almere. De stichting behartigt de belangen van de bestaande stadslandbouw in Almere, door er bij de overheden, natuurbeheerders en andere grondbezitters op aan te dringen dat er voldoende landbouwgrond beschikbaar komt en blijft. Daarnaast stimuleert de stichting initiatieven voor nieuwe vormen van stadslandbouw.	Burgers	Ongeveer 30 burgers	Dit betreft geen fysiek stadslandbouw project, maar de stimulering van stadslandbouw	Lopend	In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatief nemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
4. Stad en Natuur Almere	Stad & Natuur Almere wil jong en oud betrekken bij de Almeerse groene buitenruimte. Daarvoor verzorgt Stad & Natuur onder andere 'ontmoetingsplekken'. Deze plekken zijn Natuurbelevingscentrum de Oostvaarders, Natuurcentrum het Eksternest, Stadslandgoed de Kemphaan, Schaapskooi Vroege Vogelbos en Dierenweide Den Uylpark. De stichting stelt zich ten doel om voor de Almeerse groenblauwe buitenruimte een educatief en verantwoord recreatief gebruik te bevorderen, de betrokkenheid van inwoners en anderen bij die buitenruimte te vergroten en een actieve rol te spelen bij een duurzame ontwikkeling daarvan.	De gemeentelijke afdeling DMO/NME is verzelfstandigd in de stichting	Groot, beheert meerdere ontmoetingsplekken	Richt zich niet specifiek op stadslandbouw, maar op de buitenruimte in het algemeen.	Lopend. Op 1 juli 2009 is de gemeentelijke afdeling verzelfstandigd.	In de stad
5. Stadslandgoed de Kemphaan	Op het stadslandgoed hebben meerdere organisaties een plek, waaronder de stadsboerderij, het Eksternest, restaurant de Kemphaan, Staatsbosbeheer en stichting Aap. Qua thema richt de programmering van het stadslandgoed zich op leven van het land tot de stad, natuur en cultuur. Op het landgoed is ook een Leer- en werkcentrum gevestigd.	De gemeente	Stichting met diverse participanten, waaronder Stad en Natuur Almere	Niet specifiek landbouw, het 'buiten' van Almere.	Lopend	Aan de rand van de stad
6. Schaapskooi Vroege Vogelbos	In het Vroege Vogelbos wordt met de zorginstelling Triade samengewerkt aan de zorg voor mens, natuur en dier. De schapen van de schaapskooi worden ingezet voor het beheer van het bos en het bestrijden van de reuzenberenklauw in het Kromslootpark. Deelnemers van Triade worden ingezet bij het beheer van de schaapskudde. Daarnaast zijn er een theeschenkerij en een winkel van Triade. De zorgboerderij heet Ooievaarsnest.	Stad en Natuur Almere	Onderdeel van Stad en Natuur Almere		Lopend	In de stad
7. Imker Vereniging Zuid Flevoland	Imkervereniging in Almere. Houdt bijeenkomsten in het Eksternest in Almere	De imkers	Ongeveer 50 actieve imkers, 2 bijtuinen in Almere	Een specifieke vorm van stadslandbouw	Sinds 15 mei 1983	In de stad
8. Stichting Groenbehoud Almere	De stichting behartigt de belangen van bewoners in Almere, die de groenvoorzieningen in hun leefomgeving groen willen houden. Met groenvoorzieningen worden alle gebieden bedoeld die op het moment van oprichting de bestemming groen hebben. Hieronder vallen stadparken, buurtparken en bosgebieden. De stichting is vooral opgericht om bebouwing in de Meridiaan te voorkomen	Burgers	Almere niveau	Niet specifiek op stadslandbouw, maar op groenbehoud in de stad gericht	5 maart 2007 opgericht	In de stad

Groningen

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
1. REGIOontbijtjes	Een aantal inspirerende ontbijtjes waarbij de gasten een regionaal en biologisch ontbijt eten, en waarbij ook aandacht is voor verdieping rond het thema voedsel van 't Noorden.	Platform GRAS en gemeente Groningen	Vijf ontbijtjes voor in totaal 200 personen.	Dit gaat niet zozeer over stadslandbouw, maar over regionaal voedsel.	Onbekend	Stadsregio
2. Schijf van Vijf	Er wordt onderzocht of de stad Groningen op het vlak van voedselproductie en met behulp van het ommeland zelfvoorzienend kan worden. Er wordt figuurlijk een schijf over de stad gelegd en onderzocht hoever de grenzen van de schijf moeten worden opgerekt. De uitkomsten van het onderzoek worden vertaald naar een concrete ontwerpopgave.	Platform GRAS en gemeente Groningen	Eenmalig onderzoek	Dit gaat niet zozeer over stadslandbouw, maar over regionaal voedsel.	Onbekend	Stadsregio
3. Proef Noord	Platform GRAS toont tijdens het Noorderzonfestival de eerste onderzoeksresultaten van de Schijf van Vijf. Een theatraal diner waarin bezoekers bewust worden gemaakt van het ruimtebeslag van voedselproductie, de alternatieven, de herkomst en de kansen die de stad en de regio zelf bieden. Een multizintuiglijk theatraal diner.	Platform GRAS en gemeente Groningen	Eenmalig	Dit gaat niet zozeer over stadslandbouw, maar over regionaal voedsel.	Onbekend	Stadsregio
4. Puur Noord Nederland	Een merk voor regionale biologische producten. De organisatie toont de boeren achter het product. Vanuit het gevoel dat de relatie tussen boer en consument in de gangbare voedselindustrie onzichtbaar en anoniem is. Er zijn verscheidene verkooppunten en de producten worden ook door een aantal restaurants gebruikt.	Organisatie Puur Noord Nederland	Noord Nederland (Drenthe, Friesland en Groningen)	Dit gaat niet zozeer over stadslandbouw, maar over regionaal voedsel.	Lopend	Stadsregio
5. Uut Grunn	Branding van streekproducten. Het programma ('Streekproducten ... uut Grunnen') bestaat uit een aantal overkoepelende projecten en activiteiten, zoals de Week van de Smaak, kennis en ervaringsuitwisseling en het Groningse Smaakgilde, en projecten die specifiek toegesneden zijn op de activiteiten en wensen van de deelnemende organisaties.	5 Groningse streekproducten organisaties hebben samenwerking gezocht met Stichting Streekeigen Producten Nederland. Wordt gefinancierd door LEADER, provincies en gemeenten	Regio's Groningen-Centraal en Noord-Groningen subsidies toegekend. Sommige regio's zijdelings bij project betrokken.	Dit gaat niet zozeer over stadslandbouw, maar over regionaal voedsel.	Lopend 2009 tot en met 2012.	Stadsregio

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
6. De Eetbare Stad	De Gemeente stimuleert de aanleg van 'eetbaar groen' middels een eenmalige cursusavond over aanleg en onderhoud van eetbaar groen. Daarnaast zijn er vier 'eetbare wijken' gecreëerd door fruitbomen te gebruiken.	Gemeente Groningen in samenwerking met Milieufederatie Groningen	Eenmalige cursusavond en andere activiteiten		Lopend	In de stad
7. Subsidie-regeling Groene Daken	Vanaf 1 februari 2010 kunnen ondernemers in de gemeente Groningen subsidie aanvragen voor een groen dak. De gemeente versoepelt de voorwaarden voor de subsidieregeling zodat meer aanvragers ervoor in aanmerking komen.	Gemeente	Particulieren realiseerden sindsdien met behulp van de regeling ruim zestig groene daken; in totaal 2.500 vierkante meter.		Sinds april 2008 is de subsidieregeling Groene Daken van kracht voor particulieren. Vanaf februari 2010 ook bedrijven en instellingen.	In de stad
8. Monitor Groningen Duurzaamste Stad	Eigen monitor voor meten gemeentelijke duurzaamheid. Groningen wil Duurzaamste stad worden.	Gemeente	Stedelijk niveau	Dit gaat niet zozeer over stadslandbouw, maar over duurzaamheid in het algemeen. Stadslandbouw kan daar wel een onderdeel van zijn.	In 2008 van start gegaan	In de stad
9. Schaapskudde	Schaapskudde beheert het groen. Natuurvriendelijk beheer van bermen en groengebieden.	Gemeente	360 schapen		Er zijn drie graasseizoenen geweest. Er komen elk weekend ongeveer 100 bezoekers.	Stadsrand
10. Filadelfia Zorgboerderij Kardingse	Biedt dagbesteding aan mensen met een verstandelijke beperking, contactstoornis, psychische belemmering of andere arbeidsbeperking. Deelnemers worden beschouwd als medewerkers. Activiteiten: verzorging van dieren, beheren van een imkerij en houtkloverij, onderhouden van de moes- en siertuin. Diverse onderhoudswerkzaamheden in en rond het recreatiegebied Kardingse ism Vereniging Natuurmonumenten.	Onderdeel van Filadelfia Zorgverlening	Een bedrijf, onderdeel van grote zorgverlener	De producten worden verdeeld onder de medewerkers. Dus geen draaiend bedrijf in die zin.	Vanaf 2005 is het een zorgboerderij	Stadsrand, staat in het recreatiegebied Kardingse.

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
11. Stichting Stadsboerderij de Wiershoeck	Een vrijwilligersbedrijf met als doelstelling mensen vanuit allerlei achtergrond een zinvolle tijdsbesteding te bieden met behulp van het werkaanbod op de boerderij. Er zijn snijbloemen-, groenten- en siertuinen. De Wiershoeck ligt in de wijk Beijum. Op het erf is een atelier gevestigd waar spiegels en vazen vervaardigd worden en er is een werkplaats waarin klussen worden uitgevoerd.	Stichting	15 vaste vrijwilligers, 10 tot 20 mensen per dag	Geen standaard zorgboerderij, een vrijwilligers-boerderij met doelstelling plek te bieden om tot rust te komen en zinvol werk te doen.	Als zorgboerderij gestart in 1981	Stadsrand
12. De Kasparhoeve	De Kasparhoeve is een kleinschalig georganiseerde zorgboerderij aan de rand van de stad Groningen en biedt professionele hulp en begeleiding aan kinderen en jong volwassenen met psychiatrische problematiek of een beperking.	Ondernemer			Als zorgboerderij gestart in 2007	Stadsrand
13. Krachtwijken de Hoogte en Korreweg (initiatieven hieronder vallen binnen dit initiatief)	De gemeente Groningen investeert in het groener maken van de krachtwijken De Hoogte en Korreweg	Gemeente, in samenwerking met programma Groen en de stad (waarin LNV samenwerkt met VROM, WWI en anderen)	Groot, bestaat uit meerdere onderdelen, zie onder			In de stad
a. Krachtwijken: Noordelijke spoorzone	Groensnippers langs de sporen verbinden en van fauna en floramaatregelen voorzien	Onderdeel bovenstaand programma	Maatschappelijke effecten: Grotere betrokkenheid bij de eigen leefomgeving, gevoel van verloedering verminderen. Daardoor meer subjectieve veiligheid. Gezondheid van kinderen zal worden verbeterd door meer bewegingsmogelijkheden (buitenspelen) en bewustwording rond voeding (schooltuin en duurzaamheid).			In de stad
b. Krachtwijken: Tuinaanpak	Tuinen en straten opgeknapt	Onderdeel bovenstaand programma	Maatschappelijke effecten: meer begrip voor verschillende leefstijlen, meer sociale cohesie en vermindering van gevoelens van onveiligheid en verloedering. Kleurrijke, afwisselende straten. Gedragsverandering bewerkstelligen zodat dergelijke acties na verloop van tijd door bewoners (studenten) zelf worden geïnitieerd.			In de stad
c. Krachtwijken: Inrichten Borgplein	Openbaar groen plein, waarbij de bewoners worden betrokken bij ontwerp	Onderdeel bovenstaand programma	Maatschappelijke effecten: Vergroten van de sociale cohesie in de buurt en verbeteren van de leefbaarheid. Creëren van speelmogelijkheden voor kinderen uit de buurt.			In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Opmerking	Locatie
d. Krachtwijken: Klein maar fijn	Bewoners ondersteunen bij creëren van groen in het klein	Onderdeel bovenstaand programma	Maatschappelijke effecten: Vergroting van de leefbaarheid en versterken van de cohesie. Buurten afwisselender en aantrekkelijker maken. Grotere bewustwording bij bewoners omtrent duurzaamheid in de eigen leefomgeving.	In de stad
e. Krachtwijken: Duurzaamheids educatie	Duurzaamheidseducatie voor kinderen en de wijk	Onderdeel bovenstaand programma		In de stad
f. Krachtwijken: Inrichten schoolplein	Inrichten basisschoolplein en groen dak, natuurlijk spelen en duurzaamheid	Onderdeel bovenstaand programma	Maatschappelijke effecten: Vergroten van de sociale cohesie in de buurt en verbeteren van de leefbaarheid. Creëren van speelmogelijkheden voor kinderen uit de buurt. Inpassen van de fysieke voorzieningen in het onderwijsaanbod. Bewustwording en gedragsverandering rondom duurzaamheid.	In de stad

Rotterdam

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
1. Fam Ruim	De Achter TUIN is een project van Fam. RUIM. De Achter TUIN is een binnentuin samengesteld uit tuinen van winkelpanden. In 2009 is de tuin door buurtbewoners en kunstenaars vormgegeven en onderhouden. In de tuin is aandacht besteed aan stadslandbouw: een lezing en documentaire. In één van de tuinen is een moestuintje gemaakt waar een oogstfeest is georganiseerd. Doel terugclaimen van ongebruikt land en ter beschikking stellen aan de bewoners.	Stichting Fam. RUIM	6 tuinen	In 2010 zijn 4 van de 6 tuinen nog beschikbaar. Men probeert het initiatief bij de bewoners te leggen.	Lopend	In de stad
2. Creatief beheer	Karin Keijzer en Rini Biemans, twee kunstenaars bedachten een nieuwe manier om de stad groener, schoner en veiliger te maken. Creatief Beheer richt zich op de inrichting van terreinen en openbare ruimte. Er wordt een parkmanager aangesteld die de bewoners zelf de invulling laat maken aan hun woonomgeving. In de loop der tijd nemen de bewoners meer verantwoordelijkheid voor de ruimte en kan de parkmanager meer loslaten.	Twee kunstenaars. Grootste opdrachtgevers zijn de gemeente Rotterdam, het OBR en woningbouwcorporaties.	Het aantal projecten heeft zich uitgebreid naar meer dan 6	Na tien jaar zijn er een aantal vaste principes en methodieken ontstaan, die meetbaar en evalueerbaar zijn.	Lopend, zijn lange termijn trajecten van minimaal 5 jaar	In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
3. Makkelijke moestuin Kralingen	Initiatief van bewoners. Ze maken gezamenlijk een moestuin/kruidentuin van een binnentuin en knappen een leegstaande slagerij op tot buurtcafé en podium voor Crooswijk en haar geschiedenis	Twee burens	Klein (straat)	Onduidelijk of dit initiatief groter wordt	Lopend	In de stad
4. Van de boer	Stichting Van de boer wil het platteland de stad in brengen om zo de uitwisseling tussen stad en land, boer en burger, gezondheid en voeding, natuur en (sociaal) milieu te prikkelen. Daarnaast een winkel en restaurant met producten uit Zuid Holland. Kook workshops en leren proeven.	Initiatief van Rianne Andeweg en Nicole Hoven. Komen van het platteland en gaan voor natuurlijke producten.	Vele initiatieven om het platteland in de stad te brengen (zie ook Rotterdams e oogst).	Een onderneming die als doel heeft om het platteland bij de stad te brengen. Dit hoeft niet direct stadslandbouw te heten.	Lopend	Stadsregio (producten)
5. Transition Town Rotterdam	Transition Towns zijn kleine gemeenschappen die binnen hun lokale omgeving werken aan een manier van leven die minder afhankelijk is van olie. Er is een tuin geopend.	Individueel, kunnen aansluiten bij de wereldwijde beweging	Middel	Buurtbewoners werken mee, kinderen komen helpen. Gemeenschappelijk compostvaten. Wekelijks werkt men gezamenlijk aan eetbare tuin.	Lopend	In de stad
6. Groene daken	Stimuleren van groene daken: mooi, duurzaam, energiebesparend, geluidsdempend, opvang extreme buien	Gemeente Rotterdam, Hoogheemraadschap Delfland en Van Schieland en de Krimpenerwaard, Waterschap Hollandse Delta	Groot, is gemeentelijke aanpak	Er hoeft geen sprake te zijn van productie van eetbare producten maar de stap is klein. Het groene dak met eetbare producten vereist een dikke teeltlaag.	Lopend	In de stad
7. Educatieve Tuin de Enk (met schooltuin)	Schooltuincomplex, educatieve tuin, De Enk. De tuin is meer dan een aantal tuintjes voor de schooljeugd en senioren. Het is een groot terrein met waterpartijen en onder andere een kruidentuin, een stinzentuin in de boshoek, een wilde plantentuin, een siertuin en de kweekhoek met merkwaardige landbouwgewassen.	Buurtbewoners	Middel	De schooltuin bestaat 100 jaar. Er is een echte tuinmeester	Lopend	In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
8. Tropische tuin Beverwaard	Een ongebruikte strook tussen de huizen met daarop een tafeltennistafel, een plek voor een feesttent, een speeltuin en een tropische tuin.	Woningbouwvereniging in overleg met buurtbewoners	Klein	Het initiatief is bij de burgers neergelegd; zij geven gezamenlijk invulling aan een open stuk grond. Dit kan ook gedeeltelijk een moestuin zijn.	Lopend	In de stad
9. Oranjeboom tuin	Binnenterrein in de wijk Feijenoord wordt stadsboerderij en speeltuin	Transformers, bewoners en ondernemers, eetbaar Rotterdam. In opdracht van Woonstad Rotterdam	Middel	Gestart, maar onbekend is of het project afgemaakt wordt	Onbekend	In de stad
10. Eetbaar Rotterdam	Netwerk van mensen die professioneel of hobbymatig bezig zijn met voedsel. Voedselketen zichtbaar maken (zien en ervaren), verspreiden en verzamelen van kennis over stadslandbouw. Verbinden van personen en initiatieven. Streeft ernaar stadslandbouw in de ruimtelijke ordening te krijgen.	Uiteenlopende deskundigheid: architect/ onderzoeker, adviseur/docent	Meerdere (volkstuinten-community kitchen). Koken met lokale producten	Platform dat initiatieven wil verbinden en stadslandbouw bevorderen. Geen productie	Lopend	In de stad
11. De Buytenhof van Rhoon	Zorgboerderij, boerderijwinkel, theeschenkerij, moestuin, pluktuin, kruidentuin	Agrarische ondernemers	Middel	Hier wordt eten geproduceerd vlak aan de rand van Rotterdam.	Loopt al een aantal jaren	Stadsrand
12. Marconistrip stadsboerderij	Onderzoek naar de mogelijkheden om een stadsboerderij (op de Marconistrip) te vestigen die voedsel produceert voor de wijken er omheen. De gemeente is hierbij betrokken vanuit de ontwikkeling van stadshavens tot bijzonder woon- en werkgebied en vanwege stedenbouwkundige inpassing van concrete initiatieven.	Eetbaar Rotterdam, Dura Vermeer, gemeente Rotterdam en projectbureau	Groot	Er loopt een onderzoek	Nog niet gestart, eerst haalbaarheids onderzoek	In de stad
13. Bloemhofschool	School heeft eigen moestuin en bereidt 's middags warme maaltijden. Kinderen krijgen een gezonde, warme - zo veel mogelijk biologische - maaltijd. Ze leren in de aangrenzende tuin dat dit voedsel hier groeit. Kinderen leren respect voor de natuur, maar ook zelfrespect: door gezond te eten zorg je goed voor jezelf.	School	Klein		Lopend	In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
14. Senioren tuin	Moestuinen voor senioren gelegen in de educatieve tuinen van scholen	Gemeente	Middel	Gericht op samen werken en plezier in het tuinieren	Lopend	In de stad
15. Guerilla gardening	Guerrilla Gardening is het planten van bloemen en groenten in de openbare ruimte, zoals op een stuk land wat braak ligt, een boomsingel of een leegstaande bloembak.	Betrokken bewoners	Lokaal klein maar wereldwijde beweging	Voedselproductie behoort tot de mogelijkheden	Gestart	In de stad
16. Zorglenderij 'De Tempel' en zorgboerderij "De Lekhoeve"	De Tempel richt zich vooral op tuinieren. De Lekhoeve is een melkveebedrijf.	Agrarische ondernemers	Middel	Afhankelijk van de zorgboerderij richt het zich op voedselproductie	Lopend	Stadsregio
17. Volkstuinen	Tuinieren op gehuurde stukken grond. De volkstuinvereniging maakt onderscheid tussen gebruiks- en nutstuinen.	De meeste percelen zijn eigendom van de gemeente	Groot	In Rotterdam zijn 43 volktuinen, 13 hiervan hebben nutstuinen. Hierin wordt niet alleen voedsel verbouwd.	Lopend	In de stad
18. Participatieve groenprojecten	Binnenterrein De Arend, Afrikaanderwijk Rotterdam, Sliedrechtsestraat, Rotterdam. Samen met de mensen die wonen in een wijk en andere belanghebbende partijen, kan een buurttuin of park gerealiseerd worden. Door met elkaar een mooie plek in de buurt te creëren en te gebruiken, krijgt deze gemeenschappelijke plek een belangrijke opbouwende betekenis	Buitenkans Participatieve Groenprojecten	Groot	Tot nog toe lijken de projecten zich niet te richten op voedselproductie	Lopend	In de stad
19. Educatieve tuinen Rotterdam	Tuinen voor leerlingen van de basisschool, in combinatie met de seniorentuinen	Gemeente	Middel	Leerlingen krijgen in de zomer praktijklessen over tuinieren in de tuinen	Lopend	In de stad
20. Groene schoolpleinen	De stad zet in op groene schoolpleinen om de Rotterdamse jeugd in contact te brengen met de natuur. Twee basisscholen hebben al een groen schoolplein. Ze hebben het samen ingericht en beheren deze samen. Twaalf scholen volgen. De schoolpleinen bieden de kinderen, ouders en omwonenden een gezonde, educatief hoogwaardige, veilige en groene leef- en speelomgeving die samen onderhouden wordt.	Gemeente en min. LNV (programma groen en de stad)	Groot	De doelstelling richt zich niet specifiek op het produceren van voedsel, maar kan wel in de tuin plaatsvinden	Lopend	In de stad
21. Groenbeheer met schapen	Schapen zorgen door begrazing voor het kort houden van grasgebieden	Gemeente	Groot	Onbekend of producten van de schapen beschikbaar zijn.	Lopend	In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
22. Rotterdamse oogst	Festival waar boeren en tuinders hun producten verkopen, aangevuld met producten van volkstuinders en producenten van ambachtelijke etenswaren uit de stad. Oogstdiner bereid door koks.	Stichting Van de boer	Keert jaarlijks terug. Aantal activiteiten breidt uit.	Marktplaats, geen plaats waar producten worden geproduceerd	Lopend	In de stad
23. Park 16hoven	In Park 16hoven wordt een ecologische tuin ingericht. Deze tijdelijke tuin, met diverse eetbare planten en natuurlijke bouwsels, geeft op de huidige zandvlakte een voorproefje van Park 16hoven, de nieuwe buitenplaats van Rotterdam. In deze wijk is ook veel ruimte voor groen en er worden fruitbomen geplant	Gemeente en kunstenares Gina Kranendonck	Onbekend	De fruitbomen zijn er om de wijkgenoten hun eigen producten te kunnen laten eten.	Start	In de stad
24. Onderzoek Ruimte voor Stadslandbouw	Er wordt onderzocht of en waar voedselproductie in de stad mogelijk is.	Gemeente	Klein	Inventarisatie van mogelijkheden om voedsel te produceren in de stad	Onderzoek loopt	In de stad
25. Project Healthy Cities	Een onderzoek naar verbetering van leefomstandigheden van Rotterdammers door aandacht voor o.a. gezonde voeding. Er wordt voorgesteld om moestuinen te maken voor omwonenden zodat ze hun eigen voedsel produceren.	Dura Vermeer, woning coöperatie Com·Wonen en gezondheidszorg organisatie De Stroom Opmaat Groep.	Middel	De eerste tuinen worden aangelegd en richten zich op gezamenlijke moestuinen	Startend	In de stad
26. Onderzoek naar vestiging Landmarkt	Er wordt een vestiging van Landmarkt overwogen in Rotterdam. Landmarkt verkoopt direct producten van de boer aan de burger. Men streeft naar producten binnen een straal van 40 km.	Landmarkt	Groot	Bij dit initiatief richt men zich op het verkopen van producten binnen een straal van 40 km.	Onderzoekend	In de stad
27. Fruitboerderij Charloisse Lagedijk	Op deze boerderij worden appels en peren gekweekt. Door de oprukkende bebouwing is de boerderij in de stad komen te liggen. De producten worden aan huis verkocht.	Agrarische ondernemers	Groot	Het betreft hier voedselproductie in de stad	Lopend	In de stad

Tilburg

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
1. De Nieuwe Warande	Inrichting van een gebied ten noorden van Tilburg. Ongeveer 600 hectare groot - 300 hectare moet open blijven volgens de structuurvisie van de gemeente. Aan de randen van dit gebied is nieuwe woningbouw gepland. BMF heeft initiatief genomen om samen met gemeente, bewoners en boeren een inrichtingsvoorstel voor dit gebied te ontwikkelen. Voorstel is aangeboden aan wethouder en daarmee is eigenaarschap bij gemeente gelegd	BMF heeft het losgetrokken en advies gegeven aan de gemeente over de invulling van een structuurplan. BMF zegt dat initiatief nu bij de gemeente ligt.	Groot, een gebied van 600 hectare	Advies is opgezet met verschillende partijen, waaronder bewoners in die omgeving, boeren, mensen van de gemeente en experts.	eigenaarschap ligt nu bij de gemeente	Stadsrand
2. (H)eerlijk eetbare stad	Moestuinen tussen de flats; ongeveer 6 moestuinen vooral voor kinderen, initiatief in de wijk zelf, ondersteuning van een enthousiaste Tilburger, gemeente positief.	Locaal in wijk, nu ook BMF	Klein	Raadslid voorstel voor moestuinen in stad geschreven. Overgenomen door wethouder. Nu een aantal initiatieven opzetten en het idee overbrengen aan andere Brabantse steden		In de stad
3. Local Food Policy	'Ontwerp' van een Nederlands lokaal voedsel beleid. Afgestudeeropdracht WUR student. Komt met een advies hoe je dat op zou kunnen zetten, wie je moet betrekken, welke regio schaal dat moet hebben, etc.	BMF	Opstartfase		Rapport is er. Vervolg stappen zijn onbekend.	Stadsregio
4. Binnenstad Tilburg	Stenigheid doorbreken met groen. Bomen en heggen worden geplaatst, de seizoenen laten leven. Bewoners kunnen gratis gevelbakken bestellen met geraniums.	Gemeente	Onbekend	Het groener maken van de binnenstad impliceert niet dat voedselproductie een doelstelling is	Onbekend	In de stad
5. Transition Town Tilburg	Duurzaam Tilburg, lager energie verbruik, lagere CO2 uitstoot en meer gebruik duurzame producten	Godelieve Engbersen en Irma Lamers	Voor alle inwoners	Richt zich niet specifiek op het zelf produceren van voedsel, vooral het verkleinen van de foodprint.	Lopend sinds september 2009	In de stad

Initiatief	Inhoud	Initiatiefnemers	Schaal	Opmerking	Status	Locatie
6. Zorgboerderijen	Ut rooien bietje, de schelft, ons erf, dobbelhoeve	Agrarisch ondernemers	Middel	Bij twee van de drie zorgboerderijen wordt vooral ook voedsel geproduceerd.	Lopend	Stadsrand

Bijlage 2 Stadslandbouwinitiatieven toebedeeld aan beleidsthema's

Almere

	Beleidsthema's						
	Sociale omgeving	Leren en werken	Recreatie en vrije tijd	Leefomgeving	Voeding en gezondheid	Duurzaamheid	Beargumentering
1. Stadsboerderij Almere	XX	XX	X	XX	XX	XX	De stadsboerderij richt zich op educatie voor kinderen, bindt veel burgers aan zich, richt zich op voedsel (van graan tot pannenkoek), heeft grond door de hele stad en wil kringlopen sluiten.
2. Agromere / Oosterwold	X	X	X	X	X	XX	Deze wijk wil aan alle doelstellingen voldoen. Voornaamste is duurzaamheid.
3. Stichting Vrienden stadslandbouw Almere				XX		XX	Dit zijn de belangrijkste redenen om stadslandbouw te stimuleren volgens Arjan Dekking, lid van de stichting
4. Stad en Natuur Almere	XX	XX	XX			X	Voor de groenblauwe ruimte een educatief en verantwoord recreatief gebruik bevorderen, de betrokkenheid van inwoners te vergroten en een rol te spelen bij duurzame ontwikkeling ervan
5. Stadslandgoed de Kemphaan	XX	XX	XX	X		X	Er vinden meerdere activiteiten plaats, alle met eigen doelstellingen. Daarnaast is het een landgoed.
6. Schaapskooi Vroege Vogelbos	XX			X		X	De schapen beheren het groen, daarnaast is er een zorgboerderij
7. Imker Vereniging Zuid Flevoland			X				Doel is recreatie / vrije tijd indeling van de imkers zelf, komt daar niet buiten
8. Stichting Groenbehoud Almere				XX			Doel is de stad groen te houden.
Totaal	9	7	7	9	3	9	

Groningen

	Beleidsthema's						
	Sociale omgeving	Leren en werken	Recreatie en vrije tijd	Leefomgeving	Voeding en gezondheid	Duurzaamheid	Beargumentering
1. REGIOontbijtjes					XX	X	Het gaat om regionaal voedsel. Duurzaamheid is een achterliggend thema
2. Schijf van Vijf					XX	X	Het gaat om regionaal voedsel. Duurzaamheid is een achterliggend thema
3. Proef Noord					XX	X	Het gaat om regionaal voedsel. Duurzaamheid is een achterliggend thema
4. Puur Noord Nederland					XX	X	Het gaat om regionaal voedsel. Duurzaamheid is een achterliggend thema
5. Uut Grunn					XX	X	Het gaat om regionaal voedsel. Duurzaamheid is een achterliggend thema
6. De Eetbare Stad				X	X		Voeding uit de directe leefomgeving
7. Subsidieregeling Groene Daken				X		XX	Voornaamste reden is energiezuinigheid en andere aspecten van groen. Andere reden is dat het een groenere stad oplevert.
8. Monitor Groningen Duurzaamste Stad						XX	
9. Schaapskudde						XX	Belangrijkste reden is dat het beheer duurzaam is
10. Filadelfia Zorgboerderij Kardingse	XX						Zorgboerderij
11. Stichting Stadsboerderij de Wiershoeck	XX						Zorgboerderij
12. De Kasparhoeve	XX						Zorgboerderij
13. Krachtwijken	XX	XX	X	XX		XX	
Totaal	7	2	1	4	11	13	

Rotterdam

	Beleidsthema's						
	Sociale omgeving	Leren en werken	Recreatie en vrije tijd	Leefomgeving	Voeding en gezondheid	Duurzaamheid	Beargumentering
1. Fam Ruim	XX			X			Terugclaimen van ongebruikt land en dat ter beschikking stellen aan bewoners. Voor de gemeente gaat het om een mogelijke oplossing voor vervuilde en ongebruikte achtertuinen van winkels.
2. Creatief beheer	XX	X	X	X	X	X	Schonere, veiligere en groenere stad. Dit heeft te maken met de sociale samenleving, de leefomgeving en duurzaamheid
3. Makkelijke moestuin kralingen/ makkelijke moestuin kralingen					XX	X	De initiatiefnemers wilde een moestuin
4. Van de boer					XX	XX	Zie doelstelling
5. Transitiontown Rotterdam					X	XX	Zie doelstelling
6. Groene daken				XX		X	Zie doelstelling
7. Educatieve tuin de Enk	X	XX			X		schooltuin in combinatie met tuinen voor ouderen
8. Tropische tuin Beverwaard	XX						Betrokkenheid van bewoners bij de aanleg van een gemeenschappelijke tuin
9. De Oranjeboomtuin	XX		X	X	XX		In deze buurt wordt een binnenterrein toegankelijk gemaakt voor recreatie en voedselproductie. Tegelijkertijd heeft het tot doel om de cohesie in de buurt te verbeteren.
10. Eetbaar Rotterdam	X	X	X	X	XX	X	Deze organisatie verbindt mensen die binnen de stad met het produceren van voedsel bezighouden
11. De Buytenhof van Rhoon	XX	X	X		XX		Een zorgboerderij die naast zorg ook aandacht heeft voor onderwijs en toerisme
12. Marconistrip stadsboerderij					XX		Kijkt naar mogelijkheden om voedsel te produceren voor de wijken er omheen.
13. Bloemhofschool		XX			XX		Schoolactiviteit
14. Binnenterreinen Rotterdam	XX		XX	XX			Binnentuinen ingericht door bewoners en ingezet voor recreatief gebruik
15. Senioren tuin	XX	X	X		XX		Er is hier sprake van verbinden van ouderen en kinderen en activiteiten voor ouderen.
16. Guerilla gardening				XX			Deze groep speelt in op het verbeteren van groen en een toename van groen.

	Beleidsthema's						
	Sociale omgeving	Leren en werken	Recreatie en vrije tijd	Leefomgeving	Voeding en gezondheid	Duurzaamheid	Beargumentering
17. Zorgboerderijen	XX	XX			XX		Deze zorgboerderijen produceren voedsel en zorgen daarnaast voor een werk en leer plek en een omgeving waarin klanten gewaardeerd worden.
18. Volkstuinen			X		XX		Een volkstuin vereniging heeft als oorsprong het doel op produceren van gewassen.
19. Participatieve groenprojecten	XX						Het betrekken van de bewoners bij de planvorming van openbaar groen zou moeten leiden tot verbeterde social cohesie.
20. Educatieve tuinen Rotterdam	XX	XX					Leerlingen en ouderen zorgen samen voor een tuin.
21. Groene schoolpleinen	XX	XX					Educatie en een veilige omgeving zijn de doelstellingen
22. Groenbeheer met Schapen				XX			Schapen onderhouden de leefomgeving
23. Rotterdamse oogst	X	X	X		XX	XX	Festival waar producten verkocht worden die in de stad of de omgeving geproduceerd zijn.
24. Park 16hoven	XX		X	XX	X	X	Deze nieuwe groene wijk is gericht op een goede en gezonde leefomgeving waarbij fruit geplukt kan worden van de bomen in de wijk. Er is veel openbaar groen.
25. Onderzoek Ruimte voor Stadslandbouw					XX		Het gaat om voedselproductie
26. Project Healthy Cities					XX		Voeding als manier om gezond te zijn / blijven
27. Onderzoek naar vestiging Landmarkt						XX	Lokale producten
28. Fruitboerderij Charloisse Lagedijk					XX		Een ingebouwde boerderij
Totaal	27	15	10	14	32	13	

Tilburg

	Beleidsthema's						
	Sociale omgeving	Leren en werken	Recreatie en vrije tijd	Leefomgeving	Voeding en gezondheid	Duurzaamheid	Beargumentering
1. De Nieuwe Warande	X	X	X	X	XX	X	Een gebied wordt ingericht voor o.a. voedselproductie maar ook voor recreatie, een goede leefomgeving etc.
2. (H) Eerlijk eetbare stad	X	XX			X		Moestuinen worden aangelegd in de stad voor sociale cohesie en voor kinderen (educatie)
3. Local Food Policy					XX		Een studie naar mogelijkheden om lokaal voedsel te produceren
4. Binnenstad Tilburg				XX			Draagt zorg voor een groenere binnenstad
5. Transition Town Tilburg						XX	Doelstelling van een transition Town is verminderen van energie verbruik
6. Zorgboerderijen	XX	X			XX		Veelal zorgen de zorgboerderijen naast het geven van een goede werkomgeving en een stukje sociale omgeving voor klanten, ook voor het produceren van voedsel (groente, melk, vlees)
Totaal	4	4	1	3	7	3	

Totaal

	Beleidsthema's					
	Sociale omgeving	Leren en werken	Recreatie en vrije tijd	Leefomgeving	Voeding en gezondheid	Duurzaamheid
Almere	9	7	7	9	3	9
Groningen	7	2	1	4	11	13
Rotterdam	27	15	10	14	32	13
Tilburg	4	4	1	3	7	3
Totaal	47	28	19	30	53	38

Bijlage 3 Verantwoording afbeeldingen

Afbeelding 1	maps.google.nl
Afbeelding 2	www.kemphaan.nl/wg_plattegrond.php
Afbeelding 3	www.stadsboerderijalmere.nl
Afbeelding 4	fotoarchief PPO
Afbeelding 5	maps.google.nl
Afbeelding 6 - 7	www.transitiontowns.nl
Afbeelding 8	www.transitiontownleeuwarden.nl/
Afbeelding 9 - 16	www.112 groningen.nl/artikel.php?artikel=1133
Afbeelding 17	maps.google.nl
Afbeelding 18 - 20	www.debuytenhof.nl
Afbeelding 21	www.waterplan.rotterdam.nl/Rotterdam/Openbaar/ Overig/Waterplan/PDF/Groene%20daken/folder%20def.%20lr.PDF
Afbeelding 22	www.waterplan.rotterdam.nl/Rotterdam/Openbaar/ Overig/Waterplan/PDF/rotterdam%20groen%20van%20boven.pdf
Afbeelding 23	graphics8.nytimes.com/images/2009/06/16/dining/17roof600.1.jpg
Afbeelding 24	www.waterplan.rotterdam.nl/Rotterdam/Openbaar/ Overig/Waterplan/PDF/rotterdam%20groen%20van%20boven.pdf
Afbeelding 25	maps.google.nl
Afbeelding 26	maps.google.nl (street view optie)
Afbeelding 27	www.proefparkdepunt.nl/read/antenne_item/id/171970/vrijwilligersdag-in-de-zon
Afbeelding 28 - 33	www.guerrillagardening.org/
Afbeelding 34	maps.google.nl
Afbeelding 35 - 38	picasaweb.google.com/duurzaamtilburg/OpeningKindertuin#
Afbeelding 39	maps.google.nl
Afbeelding 40	wiershoeck.nl/index.php?knop=fotogalerie
Afbeelding 41	maps.google.nl (street view optie)
Afbeelding 42	www.wiershoeck.nl/data/docs/flyer_doe_ook_mee_aan_meedoen_04_ december_2009_a4.pdf

De afbeeldingen zijn in het voorjaar van 2010 van de websites overgenomen.

stelsel

innovatie
